

SOLYMOSI LÁSZLÓ

A pápai kancellária hatása a magyarországi oklevéladásra a 13. század közepéig*

A pápaság és a magyarság kapcsolatainak kezdetei a 10. század közepére nyúlnak vissza, amikor a 955. évi augsburgi vereség után Taksony fejedelem változtatott politikáján. Nyugatra többé nem indított hadjáratot, és a bizánci–magyar háborúk időszakában érintkezésbe lépett a pápával. Azt kérte tőle, hogy térítő püspököt küldjön Magyarországra. XII. János pápa teljesítette a kérést: 963-ban Rómában felszentelte és útjára bocsátotta Zacheus püspököt. A térítő püspök azonban nem tehetett eleget küldetésének, mert I. Ottó császár megakadályozta, hogy eljusson Magyarországra.¹ Lépésével a császár nyilvánvalóvá tette, hogy a magyarok beilleszkedése a keresztény Európába a császár megkerülésével nem valósítható meg. Ennek felismerése és a bizánciaktól 970-ben elszenvedett vereség késztette Géza fejedelmet arra, hogy a német császárhoz forduljon. I. Ottó kedvezően fogadta a magyar fejedelem közeledését: 973 húsvétján Quedlinburgban békét és szövetséget kötött Géza fejedelemmel, és Magyarországra küldte a mainzi érsek által felszentelt Sankt Gallen-i Brúnó térítő püspököt.² Ezzel megkezdődött a magyarság betagozódása a keresztény Európába. Ennek a folyamatnak a velejárója és egyben csúcspontja volt a kapcsolat újrafelvétele a pápasággal. István magyar fejedelem 1000 őszén követeket küldött II. Szilveszter pápához és az úgyszintén Rómában tartózkodó III. Ottó császárhoz, ahol a leendő magyar király koronát és áldást kapott.³

A második közeledés a pápasághoz eredményesnek bizonyult. Az ezredfordulótól folyamatos kapcsolatot a két fél követei: a pápai legátusok, illetve a Magyarországról érkezett követek, továbbá a tevékenységükhöz szorosan hozzá tartozó írásbeliség ápolta, bővítette és tartotta fenn. A legkorábbi magyar vonatkozású pápai levél másolatban VII. Gergelytől 1074-ből, a legelső oklevél pedig eredetiben II.

* A közlemény a heidelbergi szimpóziumon (Der Einfluß der päpstlichen Kanzlei auf das europäische Urkundenwesen) 1996. szept. 30-án tartott előadás (Der Einfluß der päpstlichen Kanzlei auf das ungarische Urkundenwesen bis 1250) jegyzetelt változata. Vö. *Solymosi László: Habilitációs tézisek.* Debrecen, 1997. 7–12.

1 Liudprandi Liber de rebus gestis Ottonis magni imperatoris, c. 6. In: Die Werke Liudprands von Cremona. Liudprandi opera. Hg. v. Joseph Becker. Hannover-Leipzig³, 1915. (Neudruck: Hannover, 1977.), (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex MGH separatim editi) 163. Vö. *Györffy György: István király és műve.* Bp. 1977. 51.

2 *Thomas v. Bogyay: Stephanus rex. Versuch einer Biographie.* Wien–München, 1975. 9–10.; *Györffy Gy.: i. m.* 68–80.

3 *T. v. Bogyay: i. m.* 23–26.; *Györffy Gy.: i. m.* 138–147. *Gerics József: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban.* Bp. 1995. 37–50.

Paszkáltól 1102-ből maradt fenn.⁴ A 12. század derekától a rohamosan növekvő pápai bürokrácia következtében jelentős mértékben megnőtt a Magyarországra küldött, a királyokhoz, főpapokhoz és másokhoz címzett pápai oklevelek száma is. A 12. század elejétől a 13. század közepéig a levéltárak kereken 130 eredeti pápai oklevelet őriztek meg, amelyet Magyarországra címeztek, de ebből csak 14 származik a 12. századból.⁵ A másolatok száma természetesen ennél jóval nagyobb volt: VII. Gergely pápaságától IV. Ince haláláig (1254) több mint ötszáz maradt fenn, zömmel a Vatikáni Levéltárban.⁶ Ezzel szemben a legátusi oklevelek száma jelentéktelen volt. A legkorábbi eredetiben ismert legátusi oklevelet Magyarországon 1185 táján Theobald ostiai-velletri püspök adta ki.⁷ A pápai oklevelek száma alapján a pápai-magyar kapcsolatok a 12. század második felétől, III. Sándor pápa uralkodásától kezdve (1159–1181), különösen III. Ince pápa fellépésétől (1198–1216) váltak intenzívvé.⁸ III. Ince regisztruma pápasága első évéből 28 magyar vonatkozású oklevél

4 *Diplomata Hungariae antiquissima*. I. Ab anno 1000 usque ad annum 1131. Edendo operi praefuit Georgius Győrffy. Adiuerunt Johannes Bapt. Borsa, Franciscus L. Hervay, Bernardus L. Kumorovitz et Julius Moravcsik. Budapestini 1992. 192–193., N° 66., 331–334., N° 117.

5 A 12. századból a következő eredeti pápai oklevelek maradtak fenn: Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (= MOL Df) 206 804. (1102); 208 624. (1175); 208 626. (1181); Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltár (= MOL DI) 23. (1183), Df 208 628. (1187); 248 963. (1187); 237 274. (1188); 277 956. (1188); 248 965. (1191); 237 404., (1191); 248 964. (1191); 237 405. (1191); 237 275. (1199); 237 276. (1199). Vö. *Regesta pontificum Romanorum ab condita Ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII*. Ed. Philippus Jaffé. Editionem secundam correctam et auctam auspiciis G. Wattenbach curaverunt S. Loewenfeld, F. Kaltenbrunner, P. Ewald. (= JL) I–II. Leipzig.² 1885–1888., I. N° 5926., II. N° 12 526., 14 239., 15 968., 15 992., 16 193., 16 361., 16 652., 16 770., 16 771., 16 773.; *Regesta pontificum Romanorum inde ab a. post Christum natum MCXCVIII ad a. MCCCIV*. Ed. Augustus Potthast. I. Berolini 1874. N° 594., 622. A fotógyűjteményben még négy magyar vonatkozású, de nem az egykori Magyarország területén őrzött 12. századi eredeti pápai oklevél található: MOL Df 290 937. (1139); 274 911. (1146); 287 021. (1154); 230 160. (1186). Vö. JL I. N° 8035., II. N° 8882., 9928., 15 601. A mai magyarországi levéltárakban az 1200 és 1254 közti időszakból 117 eredeti pápai oklevelet őriznek. *Érszegi Géza*: Eredeti pápai oklevelek Magyarországon. Bp. 1989. (nagydoktori értekezés, kézirat) 120–227., vö. *Uő*: Magyarországi források két évszázad pápai oklevéladásához. In: *Magyar Egyháztörténeti Évkönyv*. Annales Historiae Ecclesiae Hungaricae. Szerk. Bertényi Iván, Dóka Klára. I. Bp. 1994. 50. Megjegyzendő, hogy az eredeti pápai oklevelek száma valójában ennél több, mert az elcsatolt területek levéltárai is őriznek ilyeneket.

6 Vö. *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner*. I. Romae 1859. 1–233.

7 MOL Df 200 604. *Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis*. Edita a Collegio Historicorum Hungarorum Romano. I. Budapestini 1896. 4–5. (hasonmással); MOL Df 278 388.; *A pannonnalmi Szent-Benedek-rend története*. (= PRT) Szerk. Erdélyi László, (később) Sörös Pongrác. I–XII/B. Bp. 1902–1916., I. 611. Theobaldus püspök 1184. jún. 15. és 1188. dec. 29. között szerepel III. Lucius, III. Orbán, VIII. Gergely és végül III. Kelemen pápa okleveleinek aláírói és tanúi között. JL II. 431., 492., 520., 535.

8 Ezekről a kapcsolatokról újabban *Szovák Kornél*: Pápai-magyar kapcsolatok a 12. században. In: *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*. Szerk. Zombori István. Bp. 1996. 21–46.; *Solymosi László*: Egyházi-politikai viszonyok a pápai hegemonia idején. (13. század.) In: *Magyarország i. m. 47–54.*; *Időrendi áttekintés*. Uo. 295–303.

szövegét tartotta fenn, vagyis a regisztrumban található pápai kiadványok majdnem öt százalékának magyar címzettje volt.⁹

Az ezredfordulón külföldi – elsősorban német – hatásra induló magyarországi latin írásbeliség és oklevéladás fejlődésében a 12. század második felében alapvető változás történt.¹⁰ III. Béla uralkodása idején a királyi udvari kápolna *scriptoriuma* önállósult a kápolnától, élére kancellár került.¹¹ A királyi udvari kancellária kialakulása mellett a magánjogügyletek írásba foglalásával – magyarországi sajátosságként – megkezdődött a székes- és társaskáptalanok hiteleshelyi oklevéladása.¹² Ekkor terjedt el az *authenticus* pecsét kánonjogi fogalma, és ekkor bontakozott ki a főpapi oklevéladás.¹³ Eme változások időpontja egybeesett a Magyarországra irányuló pápai oklevéladás intenzívvé válásával. Az évszázados hagyományokra épülő pápai oklevéladás hatása alól természetesen nem lehetett kitérni. Ez a hatás egyfelől tartalmi, elsősorban kánonjogi, másfelől formai, illetve technikai volt.¹⁴ A tartalmi kérdéseket mellőzve itt csak a formai és technikai kapcsolódások rövid bemutatásáról lehet szó. Melyek a közös *formai* elemek a pápai és a magyarországi oklevéladásban?

Az ünnepélyes királyi oklevelekben 1181-től a protokollumot az ünnepélyes pápai privilégiumokhoz hasonlóan az *in perpetuum* formula zárta le.¹⁵ A királyi kancell-

- 9 Die Register Innocenz' III. (= Regist. Inn.) 1. Bd. Bearb. v. Othmar Hageneder und Anton Haidacher. Graz–Köln, 1964. N° 5–7., 9–10., 32., 238., 251., 269–272., 280–281., 293., 388–389., 468–469., 482., 499–500., 510–511., 537., 541., 543., 546.
- 10 *Szentpétery Imre*: Magyar oklevéltan. Bp. 1930. (A Magyar Történettudomány Kézikönyve II/3.) 36–77.; *Kumorovitz L. Bernát*: A középkori magyar „magánjogi” írásbeliség első korszaka (XI–XII. század). Századok 1963. 1–27.; *Uő*: Die erste Epoche der ungarischen privatrechtlichen Schriftlichkeiten im Mittelalter (XI–XII. Jahrhundert). Bp. 1960. (Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae Bd. 21.) 3–36.; *György Györfly*: Die Anfänge der ungarischen Kanzlei im 11. Jahrhundert. Archiv für Diplomatik 1984. 88–96.
- 11 *Kubinyi András*: Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén. Levéltári Közlemények 1975. 59–121.; *Vö. Uő*: Königliche Kanzlei und Hofkapelle in Ungarn um die Mitte des 12. Jahrhunderts. In: Festschrift Friedrich Hausmann. Hg. v. Herwig Ebner. Graz, 1977. 299–324.
- 12 *Franz Eckhart*: Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. (= MIÖG) Ergänzungsbd. IX. Heft 2. Red. Oswald Redlich. Innsbruck, 1914. 407–416.; *László Solymosi*: Graphische Symbole in den ungarischen Urkunden des 11–13. Jahrhunderts. In: Graphische Symbole in mittelalterlichen Urkunden, Beiträge zur diplomatischen Semiotik. Hg. v. Peter Rück. Sigmaringen, 1996. (Historische Hilfswissenschaften Bd. 3.) 619.
- 13 *László Solymosi*: Chartes archiepiscopales et épiscopales en Hongrie avant 1250. In: Die Diplomatik der Bischofsurkunde vor 1250. Referate zum VIII. Internationalen Kongreß für Diplomatik. Innsbruck, 27. September–3. Oktober 1993. Hg. v. Christoph Haidacher und Werner Köfler. Innsbruck, 1995. 160–162.
- 14 A témához még ma is alapvető munka: *Eckhart Ferenc*: A pápai és császári kancelláriai gyakorlat hatása Árpád-kori királyi okleveleink szövegezésében. Századok 1910. 713–724. Ugyanez érvényes a pápai kiadványokra vonatkozó magyar nyelvű összefoglalásra is. *Fejérpataky László–Aldásy Antal*: Pápai oklevelek. Bp. 1926. (A Magyar Történettudomány Kézikönyve II/4.)
- 15 Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. (= Reg. Arp.) I–II/4. Szerk. Szentpétery Imre, Borsa Iván. Bp. 1923–1987. 43. N° 133. További adatokat hoz 1204-ig *Szilágyi Loránd*: Az Anonymus-kérdés revíziója. Századok 1937. 39., 43., 183., 186.

lária ezt a gyakorlatot jó nyolcvan éven át fenntartotta. Az aranybullával megerősített ünnepélyes királyi oklevelekben, bár már nem következetesen, de még a 13. század hatvanas éveiben is ezt a formulát alkalmazta.¹⁶ A formula a század elején kivételképpen János esztergomi érsek okleveleiben is feltűnt: hat ismert okleveléből háromban az általános címzéshez ezt a formulát kapcsolták.¹⁷ János érsek kétszer, a kortárs Berthold érsek pedig egyszer a *salutem et benedictionem* szalutációt használta, amelyek forrása a pápai oklevelek *salutem et apostolicam benedictionem* formulája lehetett.¹⁸

A pápai oklevelek arengái közül Magyarországon a *iustis petentium desiderii*s kezdetű futotta be a legnagyobb karriert. Ez a típus először 1185 táján királyi oklevélben tűnt fel.¹⁹ Később *piis petentium desiderii*s változatban érseki oklevelek is használták.²⁰ A 13. század közepéig egyre ritkábban, de még mindig előfordult a királyi oklevelekben.²¹ Az *effectum iusta postulantibus*,²² illetve a *cum a nobis petitur*,

16 Királyi oklevelekben (1212–1267): Reg. Arp. N° 269., 300., 379., 420., 479., 505., 528., 537., 538., 610., 611., 635., 688., 734., 1372., 1520. Ld. még: *Thallóczy Lajos*: Árpádházi Jolán Aragón királynője. (Egy oklevél-melléklettel.) Századok 1897. 583–585.; *Stephan Hajnal*: Vergleichende Schriftproben zur Entwicklung und Verbreitung der Schrift im 12–13. Jahrhundert. Bp.–Leipzig–Milano 1943. N° 19. (részleges); PRT II. 181. Kivételek (1244–1272): Reg. Arp. N° 787., 1340., 1577., 2177.

17 Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. I–II. Ad edendum praeparavit Richard Marsina. (= Marsina) Bratislavae 1971–1987., I. 115., 131.; Codex diplom. Arpadianus continuatus. Árpádkori Új Okmánytár. (= ÁÚO) Közzét. Wenzel Gusztáv. I–XII. Pest, Bp. 1860–1874., VI. 355.

18 Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I–II. Ed. Ferdinandus Knauz. Strigonii 1874–1882., I. 193., 194.; PRT I. 624.

19 Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. (= Cod. Croat.) Collegit et digessit T. Smičiklas. II–XII. Zagrabiae 1904–1914., II. 139. Vö. Reg. Arp. N° 140.; Marsina: I. 92.; ÁÚO VI. 161., XI. 63. Vö. *Eckhart F.*: A pápai és császári kancelláriai gyakorlat i. m. 718. A 12. századi pápai oklevelekben Rudolf Hiestand heidelbergi előadásának melléklete szerint ez volt a leggyakoribb arengatípus. A 13. században a rangsorban az előkelő második helyet foglalta el. In: *Initienverzeichnis zu August Potthast Regesta pontificum Romanorum (1198–1304)*. München, 1978. (MGH Hilfsmittel, 2.) 93–95. Sajnos, a magyarországi kiadványok arengáiról hasonló jegyzék nem áll rendelkezésre. Ezért többek közt a római jog recepciója szempontjából oly fontos arenga András herceg 1200-ban kelt oklevelében észrevétlen maradt: „In primaria legum sanctione cauta veterum prudentia suis in posterum sollerter providens in regibus ac magnis ducibus iustitiam amplius commendavit, iustitia enim est, que reddit unicuique, quod suum est.” Cod. Croat. II. 355. A *suum cuique* elv első magyarországi megjelenésre 1235-ből hoz adatot *György Bónis*: Einflüsse des römischen Rechts in Ungarn. Mediolani 1964. (Ius Romanum medii aevi, pars V. 10.) 76.

20 János esztergomi érsek két oklevelében (1208, 1210): „Piis petentium desideriiis facilem nos convenit prebere assensum et vota, que a rationis tramite non discordant, effectum prosequente complere.” Marsina: I. 115., 129. Saul kalocsai érsek 1199. évi oklevelében: *Iustis piorum desideriiis annuere convenit*. Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. Ed. Gustav Friedrich. I–II. Pragae 1904–1912., II. 3.

21 Reg. Arp. N° 927., 281.; Vö. *Agnes Kurcz*: Arenga und Narratio ungarischer Urkunden des 13. Jahrhunderts. MIÖG 1962. 335.; Marsina: II. 296., 297., 378.; Vö. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. (= CD) Studio et opera Georgii Fejér. I–XI. Budae 1829–1844., IV/1. 250.

22 „Effectum iusta postulantibus indulgere tam vigor equitatis, quam ordo exigit rationis, presertim cum petentium vota et pietas adiuvat et iustitia non relinquit.” Marsina: II. 40., 41. Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. (= Urk. Burg.) I. Bearb. v. Hans Wagner. Graz–Köln, 1955. 196., 197.; Marsina: II. 344.;

*quod iustum est*²³ kezdetű arenga kevésbé volt ismert, és inkább a 13. század derekán alkalmazták. Mivel Magyarországon döntően a *de gratia* jellegű oklevelek maradtak meg, természetes, hogy ez az arengákban is tükröződött.

Az arengát a publikációval vagy a narrációval összekapcsoló *eapropter* kötőszó a magyar oklevelekben szintén a pápai kancellária gyakorlatából származott.²⁴ Hasonlóképpen az oklevélátírást bevezető rész: *de verbo ad verbum presenti pagina iussimus annotari* is a pápai praxisra utalt.²⁵

A pápai oklevelek sanctiója a comminatióval együtt a 12. század végén jelent meg a püspöki és a királyi oklevelekben.²⁶ Inkább a királyi kancellária gyakorlatát jellemezte, mert mindössze öt püspöki oklevél tartalmazta ezt a részt.²⁷ De hamarosan a királyi kancellária is elhagyta, legfeljebb néha egyes elemeit a korroborációval összevonva őrizte meg.²⁸ A *sanctio negativa* és *positiva* pápai kancelláriában szokásos klasszikus formáját mindössze egyetlen püspöki oklevél utánozta. István zágrábi püspök 1232-ben a csázmái Szentlélek-prépostság alapítólevelében írta a következőket: „Si quis autem huic nostre dispositioni attemptare vel contraire presumserit, indignationem Dei et Sancti Spiritus, cuius ecclesiam persequitur, se sentiat incurrisse. Si quis vero circa eadem statuta bonus et fidelis exstiterit, in examine districti iudicii ad dexteram divinam collocatus iusti iudicis dulci lenimine mereatur confoveri.”²⁹

Vö. A. Kurcz: i. m. 335. A típusra az első adat I. (Nagy, Szent) Gergely pápa 602. évi okleveléből ismert. Heinrich Fichtenau: Arenga. Spätantike und Mittelalter im Spiegel von Urkundenformeln. Graz-Köln, 1957. (MIÖG Ergänzungsbd. 18.) 95. Vö. Initienverzeichnis i. m. 62.

23 *Cum a nobis petitur, quod iustum est et honestum, tam vigor equitatis quam ordo exigit rationis, ut id per sollicitudinem officii nostri ad debitum perducatur effectum.* Ennek a pápai arengának jelenleg csak erősen átfogalmazott változatát ismerjük: „Cum a nobis petitur, quod iustum est, assensu grato debet occurrere nostri iustitia principatus, quia nobis in nostri iuris beneficium exhibetur.” Marsina: II. 110. A 13. századi pápai oklevelek arengái között ez a típus volt a leggyakoribb. Initienverzeichnis i. m. 20–23.

24 CD II. 180. Vö. Reg. Arp. N° 118.: Chartae Antiquissimae Hungariae ab anno 1001 usque ad annum 1196. (= CAH) Composuit Georgius Györffy. Bp. 1994. 85. N° 44.; Cod. Croat. III. 7., 50., 70.; Urk. Burg. I. 44.; PRT I. 627., 738.; Marsina: I. 163.; Reg. Arp. 209. N° 694.; ÁÚO XI. 323., 327.

25 Eckhart F.: A pápai és császári kancelláriai gyakorlat i. m. 718–719.

26 III. Béla király 1185. évi oklevelében olvasható: „statuens, ut nulli homini omnino liceat hanc paginam nostre confirmationis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare presumserit, regalis excellentie iram se noverit insursurum et decem marcas auri persolvat.” Cod. Croat. II. 140., vö. Reg. Arp. N° 140. II. András 1205. évi oklevelének szankciója: „Si quis autem pertinax ausu temerario huius donationis renovationi contraire temptaverit, iram omnipotentis Dei incurrat et regie maiestatis indignationem in persone sue distinctione et rerum suarum perceptione vehementius experiatur.” Urk. Burg. I. 44–45. II. András 1209. évi oklevele a szokásos világi büntetés mértékét is meghatározta: „Si quis vero huic nostre confirmationi obviator temerarius extiterit, regiam graviter indignationem se noverit incursum et penam regni consuetam, videlicet X marcas auri pro regali iudicio soluturum.” Cod. Croat. III. 94.; Vö. Eckhart F.: A pápai és császári kancelláriai gyakorlat i. m. 719–720.

27 CAH 93. N° 48., 94. N° 49.; Cod. Croat. III. 139., 374., IV. 309.

28 II. András 1213. évi oklevelének szankciója: „Ut autem huius institutionis nostre paginam nullus audeat infringere vel ei ausu temerario contraire, illam sigilli nostri testimonio confirmamus, cui si quis contradixerit, indignationem regiam tanquam reus lese maiestatis se noverit incursum.” Urk. Burg. I. 65.

29 MOL Df 252 449.; Cod. Croat. III. 374.

A királyi oklevelek keltezésében a *datum per manus* formula a 12. század végén kapott helyett.³⁰ A püspöki oklevelek ezt a formulát mindössze kétszer, míg a veszpéremi káptalan 1222-től kezdve rendszeresen használta.³¹ Nemsokára az esztergomi káptalan és mások is követték ezt a mintát.³² A királyi oklevelekben az *annus regni* szereplése a pápai oklevelek *annus pontificatus* mintája nyomán a 13. század elején (1207-től) állandósult.³³ A főpapok esetében ez a hatás jelentéktelen volt, mindössze két preláthus, Ugrin kalocsai érsek és István zágrábi püspök tüntette fel működése (*annus pontificatus, annus episcopatus*) évszámát.³⁴ A királyi és az egyházi kiadványok a római naptár szerinti napi keltezés alkalmazásában is minden bizonnyal a pápai kancellária mintáját követték.³⁵

Mivel a pápai kancellária gyakorlatának befolyása a magyar írásbeliségre egybeesett a francia–magyar kapcsolatok fénykorával, felvetődött az a lehetőség, hogy a pápai oklevelek hatása francia közvetítéssel érkezett Magyarországra.³⁶ Ez a felfogás abból indult ki, hogy a 12. században jelentős számban tanultak francia földön, Párizsban a Sainte-Geneviève apátságban és másutt magyar klerikusok, akik *magisterként* hazatérve jelentős világi és egyházi álláshoz jutottak.³⁷ Adorján klerikus például budai prépost és királyi kancellár lett.³⁸ Nem kétséges, hogy az ott megszerzett ismeretanyag hatást gyakorolt a magyarországi írásbeliség alakulására, azt azonban nehéz elfogadni, hogy a pápai oklevelek befolyása összességében francia kitérővel jutott volna el Magyarországra.³⁹

30 CAH 88. N° 46.; *Szentpétery I.*: i. m. 65–67., 85. Vö. *Oswald Redlich*: Die Privaturkunden des Mittelalters. München und Berlin, 1911. 138.

31 *L. Solymosi*: Chartes archiepiscopales i. m. 165.; *Uő*: A hiteleshelyi pecséthasználat kezdeteihez. Magyar Herold 1984. 113.

32 Marsina: I. 241., 246., 247., 272., 273., 309., 322.

33 Reg. Arp. N° 228–230.; Vö. *Szentpétery I.*: i. m. 86–87.

34 Cod. Croat. III. 263., 270., 426., 448., IV. 44.

35 Reg. Arp. N° 217.; Vö. *Szentpétery I.*: i. m. 97.

36 *Perényi József*: A francia iskolák hatása a magyar okleveles gyakorlat kialakulására. Bp. 1938. 28–73. Vö. *Hajnal István*: Írástörténet az írásbeliség feljúlása korából. Bp. 1921. 40–66., 164–167.; *Uő*: L'Enseignement de l'écriture aux universités médiévales. Deuxième édition revue, corrigée et augmentée des manuscrits posthumes de l'auteur avec un album de fac-similés par László Mezey. Bp. 1959. 184–193.

37 *Kumorovitz L. B.*: A középkori magyar „magánjogi” írásbeliség i. m. 22–23.; *Gy. Bónis*: i. m. 15–16. Azt, hogy az István párizsi apát levelében említett négy klerikus egyike valójában Jób, a későbbi esztergomi érsek volt, nem pedig Jakab, miként a rossz kiadásokban és az arra támaszkodó művekben szerepel, *Györffy György* tisztázta: Becket Tamás és Magyarország. Filológiai Közöny 1970. 156.

38 *Fejérfataky László*: A királyi kancellária az Árpádok korában. Bp. 1885. 33., 92.; *Szentpétery I.*: i. m. 64.

39 *Szentpétery I.*: i. m. 64.; *A. Kurcz*: i. m. 353. A formuláskönyvek eredetüktől függetlenül pápai oklevélformulákat, illetve okleveleket is tartalmaznak. Vö. Briefsteller und formelbücher des eilften bis vierzehnten jahrhunderts. Bearb. v. Ludwig Rockinger. I–II. München, 1863–1864. (Nachdruck: New York, 1961.) I. 37–38., 61–62., 104–105., 111–112., 219., 266–269. és passim; *Charles Vulliez*: L'apprentissage de la rédaction des documents diplomatiques à travers l'„Ars Dictaminis” français (et spécialement ligérien) du XIIe siècle. In: Cancellaria e cultura nel medio evo. Ed. Germano Gualdo. Città del Vaticano, 1990. 84–87.

A formai elemek átvétele mellett a magyarországi oklevéladás három lényeges technikai újítást is a pápai kancellária gyakorlatából merített. Valószínű, hogy 1210 táján a pápai oklevelek hatására terjedt el az átírást bevezető formulával együtt az oklevélátírásnak az a módja (*insertio*), amely az oklevél teljes szövegét megőrökítette.⁴⁰ Az egész középkoron át, sőt még azon túl is igen széleskörűen érvényesült ez az átírási forma. A királyi kancellária, a főpapok, más egyházi és világi oklevéladók, különösen a káptalanok és a konventek (*loca credibilia*) éltek vele, megmentve ezzel számos azóta elpusztult eredeti oklevél szövegét.

A magyarországi káptalanok és konventek mint hiteleshelyek regisztrumvezetési gyakorlatának mintája szintén a pápai udvarból származott. Hogy ezt a mintát Magyarországon közvetlen tapasztalatból nagyon jól ismerték, azt III. Ince pápa 1199-ben kiadott oklevele bizonyítja. Ebben a pápa vizsgálatot rendelt el III. Sándor regisztrumának a megcsonkítása miatt. Mivel a tettesek és felbujtók részint magyar klerikusok voltak, az ügy felderítése is magyar főpapokra, a győri püspökre és a zirci ciszterci apátra hárult.⁴¹ A hét példányban kiállított 1222. évi Aranybulla záradéka nemcsak a pápai regisztrumok ismeretéről, hanem jelentőségéről is tanúskodik. Eszerint a nemesség szempontjából olyan fontos kiváltságlevelével egyik példányát II. András király megküldte III. Honorius pápának, hogy írassa be regisztrumába: *in registro suo ceribi faciat*.⁴² A káptalanok és a konventek kezdetben az általuk kiállított oklevelek megőrzéséről úgy gondoskodtak, hogy chirographumot készítettek, és az egyik példányt megtartották maguknak.⁴³ A 13. század elején a chirographálás gyakorlatával párhuzamosan a pápai minta hatására az oklevelek egy részét regisztrumba foglalták. A világi tisztségviselők is tudták, hogy az új eljárás mire való. Gyula nádor, László országbíró és Vencel szatmári ispán azért küldte Váradra négy levelét, hogy a káptalan írja be őket regisztrumába (*in registro scriberemus*), melyet egyébként 1208 és 1235 között istenítéletek és magánjogügyletek megőrkítése céljából vezettek.⁴⁴ A 13. század derekán néhány káptalan (Székesfehérvár, Veszprém, Várad) már oly módon őrizte meg saját kiadványait, hogy

40 Szentpétery I.: i. m. 80–81.; Vö. Perényi J.: i. m. 25–26.; MOL Df 230 074.; CD IX/7. 643–645.

41 Regist. Inn. 1. 776–777. N° 537.

42 The Laws of the medieval kingdom of Hungary. 1. 1000–1301. (= LMKH) Translated and edited by János M. Bak, György Bónis and James Ross Sweeney. Bakersfield/California, 1989. (The Laws of Hungary, I/1.) 36. art. 31. Arról a lehetőségről, hogy jobbiztosítási célból királyi oklevelet Rómában helyeznek letétbe, az ún. hirsauai formulárium (1075) korai példája tanúskodik. Hermann Jakobs: Das Hirsauer Formular und seine Papsturkunde. In: Hirsau St. Peter und Paul. 1091–1991. II. Bearb. v. Klaus Schreiner. Stuttgart, 1991. 86–87.

43 L. Solymosi: Graphische Symbole i. m. 618.; *Uő*: A bencés konventek hiteleshelyi oklevéladásának kezdetei. In: Mons Sacer. 996–1996. Pannonhalma ezer éve. I. Szerk. Takács Imre, Szovák Kornél, Monostori Martina. Pannonhalma, 1996. 481–498.

44 Regestrum Varadinense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum, descripta effigie editionis a. 1550 illustratum sumptibusque capituli Varadinensis Lat. rit. curis et laboribus Joannis Karácsonyi et Samuelis Borovszky Academiae Scientiarum Hungaricae membrorum editum. Bp. 1903. 178. N° 69. (1214), 211. N° 162. (1216), 289. N° 356. (1229), 293. N° 362. (1229). Vö. 290. N° 357.

szövegüket bemásolta regisztrumába.⁴⁵ A káptalanok és konventek számára később ez az új forma vált általánossá, és a chirographálás teljesen a perifériára szorult.⁴⁶

Azt a tény, hogy a magyar királyi kancelláriában az írásbeli kérvényezés (*petitio*) bevezetése a pápai udvar mintájára történt, kortárs szemtanú, Rogerius mester örökítette meg. Rogerius mester Jakab pápai legátus kíséretében érkezett Magyarországra. Miután egyházi javadalomhoz jutott, nem tért vissza Itáliába. Új hazájában szerencsésen átvészelte a tatárjárás borzalmait, és a 13. század derekán írásba foglalta élményeit. Nevezetes művében (*Carmen miserabile*) IV. Béla király és a nemesek ellentétének egyik okaként azt jelölte meg, hogy a király elrendelte, az ország lakóinak ügyeit udvarában a római kúria mintájára petíciók útján (*ad instar Romane curie per petitiones*) kell intézni.⁴⁷ A legkorszerűbb ügyintézés meghonosítása azonban a magyar nemesség ellenállásán meghiúsult. IV. Béla király és fiai 1267-ben arra kényszerültek, hogy az intézkedést visszavonják: *cause nobilium sine petitionibus debeant expediri*.⁴⁸

A pápai kancellária a 12. század végén és a 13. század első évtizedeiben jelentős hatást gyakorolt a magyarországi írásbeliségre, hozzájárult az oklevelek szerkezetének átalakulásához és megszilárdulásához, az írásbeliség súlyának növekedéséhez, mintát adott az oklevelek megőrzéséhez, a korszerű ügyintézéshez. A pápai kancellária hatása a magyarországi oklevéladásra értéket közvetített, az európai kultúra befogadását segítette.

45 F. Eckhart: Die glaubwürdigen Orte i. m. 477–478.; Solymosi László: A székesfehérvári káptalan hiteleshelyi működésének főbb sajátosságai az Árpád-korban. In: A székesfehérvári Boldogasszony bazilika történeti jelentősége. Szerk. Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1996. 187–188.

46 A gyulafehérvári káptalan legrégebbi regisztrumtörredékét (1285–1325) közreadta: Györffy György: Gyulafehérvár kezdetei, neve és káptalanjának registruma. Századok 1983. 1120–1134.

47 Cap. 6: „Item sepius conquerebantur, quod rex contra regni consuetudinem in depressionem eorum, prout voluit, ordinavit, quod, qualiscunque eminentie fuerint nobiles, in sua curia negotium movere aut sibi horetenus loqui nequirent, nisi supplicationes cancellariis porrigerent et exinde finem negotii expectarent.” Cap. 11: „Cum esset propter diversitates multiplices et ritus diversos pene totum regnum Hungarie deformatum et rex ad reformationem eius totis viribus anhelaret et implicitus rebus arduis nequiret singulis audientiam benivolam exhibere, duxit deliberatione provida statuendum, quod negotia suorum regnicolarum deberent ad instar Romane curie per petitiones in sua curia expediri, suis cancellariis ita mandans, quod per se levia et simplicia negotia expedirent, quantocius possent, ad suum auditorium ardua et gravia preferentes.” Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. (=SRH) Endo operi praefuit Emericus Szentpétery. I–II. Budapestini 1937–1938. II. 556., 559.; Vö. Harry Bresslau: Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien. II/I. Leipzig², 1915. 2–3. Az V. István kori krónikás szerint III. Béla vezette be a királyi udvarban a petíciót: *petitionibusque loqui traxit originem, ut Romana habet curia et imperii*. SRH I. 183. Erről a tévedésről és problematikáról részletesen szól Györffy György: A magyar krónikák adatai a III. Béla-kori petícióról. In: Középkori kútfontok kritikus kérdései. Szerk. Horváth János és Székely György. Bp. 1974. 333–338.; Vö. Gericus J.: i. m. 240–243.

48 LMKH 43. art. 10.

LÁSZLÓ SOLYMOSI

THE INFLUENCE OF THE PAPAL CHANCERY ON THE ISSUING OF DOCUMENTS IN HUNGARY UNTIL THE MID-THIRTEENTH CENTURY

Regular relations were established between the Papacy and the Kingdom of Hungary from the turn of the millennium. The increase in the number of papal documents sent to Hungary indicates that these relations continuously expanded. About 130 original papal documents dating from the beginning of the twelfth century until the middle of the thirteenth century have been preserved in archives. In addition, there are more than five hundred copies of original documents – most of these are located in the Vatican's Archives. Based on the number of documents, it would seem that Papal–Hungarian relations strengthened from the second half of the twelfth century. During the first year of the papacy of Ince III, almost 5% of papal publications were destined for Hungary.

In the second half of the twelfth century a marked change took place in the development of written Latin records in Hungary, which had begun to appear under primarily German influence at the turn of the millennium. During the reign of Béla III (1172–1196), the writing workshop (scriptorium) of the royal court chapel became independent of the chapel and a chancellor was appointed to head the workshop. Thus the royal court chancery was established. The period saw the appearance of joint and cathedral chapters entrusted with private notarial functions (*loca credibilia*), and pontifical documents began to be issued. This process was accompanied by an increase in the number of papal documents destined for Hungary. In both content and form, such papal documents unavoidably exerted an influence on the issuing of documents in Hungary.

Since the Papal chancery's influence on Hungarian written records was increasing during a period in which French–Hungarian relations were also blossoming, one might ask whether the influence of the papal documents reached Hungary by way of France and through the many Hungarian clerics studying on French soil. Despite recognising that much knowledge was obtained in this way, we can hardly accept that – in its totality – the influence of the Papal documents reached Hungary by way of France.

Among the formal elements shared by Papal and Hungarian documents, we should first mention the formula *in perpetuum* that concluded the protocol. The royal chancery employed this formula for a good eighty years from 1181. The source of the salutation *salutem et benedictionem* employed in the pontifical documents could have been the formula *salutem et apostolicam benedictionem* used in the papal documents. Among the arengas of the papal documents, the arenga beginning with the words *iustis petentium desideriis* – the type most often used in the Papai chancery in the twelfth century – achieved greatest popularity. In the mid-thirteenth century, however, the arenga *effectum iusta postulantibus* was also employed. Use of both the conjunction *eapropter* (to link an arenga with a publicatio or a narratio) and the expression *de verbo ad verbum presenti pagina iussimus annotari* (as an introduction to a document transcription) was also indicative of papal practice. At the end of the twelfth century, the formula *datum per manus* began to be used to date royal documents. At the beginning of the thirteenth century, the *annus pontificatus* of papal documents became *annus regni* in Hungarian documents.

In addition to adopting several formal elements, documents in Hungary also borrowed three significant technical innovations from Papal chancery practice. Around 1210 – probably under Papal influence – a method of transcribing documents which preserved the whole document – *insertio* – became widely known. It is thanks to the extensive use of this method that we may acquaint ourselves with the texts of numerous long since ravaged documents.

The chapters and convents in Hungary in their notorial function employed a system of *registrum* keeping that originated in the Papal court. The insertion of an additional clause into the *Aranybulla* (golden bull) of 1222 indicates that there was knowledge and understanding of the Papal *registrum*. Complying with the provisions of the clause, King András II sent a copy of the charter to Pope Honorius III, requesting him to place it in his *registrum*: *in registro suo scribi faciat*. From the middle of the thirteenth century the practice of placing documents in the *registrum* pushed aside the earlier method of preserving documents, chirography.

Around 1240, following the example of the Papal court, King Béla IV introduced the written petition to the Hungarian royal court (*ad instar Romane curie per petitiones*). However, this new method of administration was stiffly resisted by the Hungarian nobles. Thus, in 1267, Béla IV was forced to withdraw his measure.

In the late twelfth century and the first decades of the thirteenth century, the Papal chancery exerted a considerable influence on the issuing of written records in Hungary. The chancery contributed to the modification and strengthening of the structure of the documents and to the increasing role of written records; it also provided a model for preserving documents and for efficient administration. The influence of the Papal chancery transmitted a value and furthered the adoption of European culture.